

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה: תפיסה חדשה

אפרים קם

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה היא התפתחות חסרת תקדים בהתנהלותה האזורית של איראן. היא מגלמת כמה חידושים. זה הפעם הראשונה שאיראן מתערבת בכוח צבאי ניכר במדינה אחרת – מה גם במדינה שאינה גובלת בה. ההתערבות בסוריה מהווה שינוי במשימותיהם של "משמרות המהפכה", שכוחות היבשה שלהם – במקביל לכוחות היבשה של הצבא האיראני הסדיר – מעורבים בלחימה במדינה אחרת. עד כה היו "משמרות המהפכה" מופקדים על משימות בתחום הפנימי, והצבא הסדיר היה מופקד על הגנת גבולות איראן. רוב הכוח שאיראן שיגרה לסוריה לא היה מורכב מיחידות איראניות, אלא ממיליציות שיעיות ממדינות מחוץ לאיראן. זו הפעם הראשונה שאיראן קיימה שיתוף פעולה צבאי עם רוסיה. ומעל הכול, איראן חותרת לנצל את הכוחות שהעבירה לסוריה ואת החלל שארגון דאע"ש מותיר אחריו בסוריה ובעיראק, בעקבות המכות שספג, כדי לנסות לבנות מסדרון שליטה והשפעה, שיאפשר לה להעביר כוחות ונשק מאיראן לסוריה וללבנון. לכך יש משמעות מדאגה לגבי ישראל, ארצות הברית, טורקיה, ירדן, ערב הסעודית ומדינות נוספות.

מילות מפתח: איראן, סוריה, כוח התערבות, 'משמרות המהפכה', מיליציות שיעיות, חזבאללה

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה, בעיקר מאז 2014, היא התפתחות חסרת תקדים באזור המשקפת רכיבים חדשים בהתנהלותה של איראן. יש לה משמעויות חשובות: היא משפיעה על עתיד המשטר בסוריה ועל עתיד המדינה בכלל; היא משליכה על יכולותיה הצבאיות של איראן ועל השפעתה בסוריה ובמדינות אחרות

ד"ר אפרים קם הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

באזור, וגם על יכולותיהם הצבאיות של חזבאללה וארגונים שיעיים חמושים הקשורים באיראן; יש לה גם השלכות על שיתוף הפעולה הצבאי בין איראן לרוסיה, ועל עתיד המאבק בארגוני הטרור הפועלים בסוריה. אבל בשלב הנוכחי, מעל הכול, היא חשובה משום שהיא מגלמת תפיסה אסטרטגית חדשה של איראן, המבקשת לבנות מרחב שליטה והשפעה שיחבר את איראן עם סוריה ולבנון. לפיכך היא מחייבת תשומת לב מצד מדינות נוספות הפועלות באזור וביניהן ארצות-הברית, טורקיה, ערב הסעודית וישראל. מאמר זה מבקש לבחון כמה מהמשמעויות האסטרטגיות והצבאיות של הפעילות האיראנית בסוריה, ואת השלכותיהן על התנהלותה האזורית.

בניית ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה

המעורבות הצבאית האיראנית במלחמת האזרחים בסוריה החלה בשלהי 2011 – תחילת 2012, כמה חודשים לאחר פרוץ ההתקוממות נגד משטר אסד. בשלביה הראשונים התנהלה המעורבות האיראנית בפרופיל נמוך יחסית. איראן העבירה למשטר אסד סיוע כספי ניכר, משלוחי נשק וציוד לשיבוש ערוצי תקשורת. במועד כלשהו בראשית שנת 2012 החלה איראן להעביר לסוריה כמה מאות מאנשי כוח 'אל-קודס' הכפוף ל'משמרות המהפכה' ומ'משמרות המהפכה' עצמם, וכן לוחמים מחזבאללה, שסייעו לצבא הסורי בייעוץ, בתכנון בהדרכה ובאימונים. באותו שלב, כוחות אלה לא שולבו בתפקידי לחימה בהיקף ממשי, אבל סייעו למשטר אסד בבניית מיליציה חמושה שנקראה 'צבא העם', שרוב אנשיה היו שיעים ומיעוטם עלווים. כך, בין 2012 ליוני 2014 מילאו אנשי כוח 'אל-קודס' בפיקודו של קאסם סולימאני תפקיד מרכזי בסיוע ובייעוץ למשטר אסד, ובכלל זה הפעלת חזבאללה ומיליציות שיעיות מעיראק.¹

המפנה חל באמצע 2014, בעקבות הופעת ארגון המדינה האסלאמית – דאע"ש בסוריה ובעיראק, והחמרת מצבו של משטר אסד. עד אז היו אנשי 'משמרות המהפכה' שהוצבו בסוריה במקביל לאנשי 'אל-קודס' מעטים יחסית, ושימשו בעיקר בתפקידי ייעוץ. ואולם היחלשותו של הצבא הסורי, צורכי הלחימה בדאע"ש וחזרתם של אלפי שיעים עיראקים מסוריה כדי להילחם בכוחות דאע"ש בעיראק הניעו את איראן לחפש דרכים נוספות לסייע למשטר אסד. המענה היה שיגורם לסוריה של אלפי לוחמים מארגונים שונים למשימות לחימה, בהובלתה של איראן. עם זאת, עד היום איראן מכחישה שכוחותיה נלחמים בסוריה, וטוענת שהם נשלחו אך ורק למשימות ייעוץ והדרכה, לבקשת ממשלת סוריה. הכחשה זו נובעת כנראה מעניינה של איראן שלא להיות מזוהה עם רצח האזרחים בסוריה, ומחששו של המשטר האיראני מביקורת בארצו על ההתערבות והאבידות של הכוחות האיראניים בסוריה.

לבניין הכוח הצבאי האיראני בסוריה היו כמה היבטים חשובים. איראן הייתה המדינה היחידה ששלחה כוחות קרקע להילחם בסוריה. בשעה שרוסיה התמקדה בתקיפות אוויריות בסוריה וארצות הברית ניהלה תקיפות אוויריות בצפון-מזרח סוריה ובעיראק – שתיהן נזהרו משליחת כוחות קרקע בהיקף משמעותי לסוריה למטרות לחימה, מחשש להסתבך בלחימה קרקעית.

הגרעין המוביל את הכוחות שאיראן שיגרה לסוריה הוא כוח 'אל-קודס', המפעיל שתי מסגרות של כוחות לוחמים. קבוצה אחת היא כוחות איראניים, שהחשוב בהם הוא יחידות מכוחות הקרקע של 'משמרות המהפכה', אשר פעלו בין השאר בקרבות בחלב. לצידם מופעלת בתפקידי לחימה קבוצה קטנה יותר של יחידות מכוחות הקרקע של הצבא הסדיר האיראני ('ארקש') שהחלו להגיע לסוריה בשנת 2016. באפריל 2016 אישר סגן הרמטכ"ל האיראני כי נשלחו לסוריה לוחמי קומנדו וצלפים מחטיבת הכוחות המיוחדים של הצבא הסדיר. לוחמי הצבא הסדיר נכנסו לסוריה, כנראה לתקופות קצרות, והם השתלבו ב'משמרות המהפכה' ולא פעלו כיחידות נפרדות. על אלה נוספו יחידות מארגון הבסיג', שהוא מיליציה מילואים גדולה הכוללת מאות אלפי מתנדבים שעברו אימונים צבאיים ברמה נמוכה יותר. אלה שימשו עד כה כוח עזר לשמירה על ביטחון המשטר ולצורכי שיטור ופיזור הפגנות, וכן ארגון מסייע לקליטת מתנדבים המיועדים ל'משמרות המהפכה'. העובדה שבמהלך 2016 נהרגו בסוריה כתשעים מאנשי הבסיג' מלמדת שגם הם הופעלו בלחימה עצמה.²

לצד הכוחות האיראניים מופעלים על ידי איראן בסוריה גם כוחות שיעיים לא-איראניים. החשובים שבהם הם אלפי לוחמים של חזבאללה, שנשלחו על ידי איראן להילחם בסוריה. לחזבאללה יש ניסיון לחימה בכוחות צה"ל בדרום לבנון, אלא שאופי הלחימה שניהל באזור המוכר לו בדרום לבנון שונה מזה שנדרש ממנו בסוריה, כולל לחימה בשטח עירוני בנוי כמו הלחימה בחלב. אין ספק שהלחימה בסוריה שיפרה את יכולותיו של הארגון. מצד אחר, התקבלו דיווחים על מתחים שהתגלו בין חזבאללה לאנשי 'אל-קודס' ו'משמרות המהפכה', כנראה בעיקר בשל ההרוגים הרבים שנפלו בשורות חזבאללה, והתחושה בקרב אנשיו שהאיראנים מנצלים אותם כדי להילחם במלחמה לא להם, ולהשתתף בהרס סוריה ובהרג אזרחיה.³

הכוחות הלא-איראניים האחרים המשתתפים בלחימה הם המיליציות השיעיות שהוקמו על ידי איראן. אלה כללו מיליציות עיראקיות שחלקן הוקמו באיראן בעשור הקודם ונשלחו לעיראק, וחלקן הוקמו בעיראק בסיוע איראני לאחר נפילת סדאם חוסיין. לאלה נוספו שתי מיליציות – האפגנית והפקיסטנית – שהוקמו באיראן ונשלחו לסוריה למשימות לחימה. מאז 2014 גייסה איראן מתנדבים מתוך קהילות האפגנים והפקיסטנים באיראן, שהיו מוכנים להילחם בסוריה

תמורת קבלת משכורת או אישורי אזרחות ועבודה באיראן. רוב מפקדי החטיבה האפגנית ('פאטמיון') וזו הפקיסטנית ('זינאביון') וקציניהן הם קצינים איראנים משורות 'משמרות המהפכה', והן אומנו על ידי 'משמרות המהפכה' או כוח 'אל-קודס'. כל אחת משתי החטיבות כוללת אלפי לוחמים.⁴ כל הכוחות האיראניים והלא-איראניים המופעלים בסוריה על ידי כוח 'אל-קודס' כפופים לשלוש מפקדות אזוריות: האחת אחראית על הגזרה מחלב צפונה, השנייה אחראית על גזרת חלב-דמשק והשלישית – על הגזרה שמדמשק דרומה.⁵

מספר הלוחמים שאיראן שלחה לסוריה השתנה לאורך הזמן. בשלהי 2015 הגיע מספר הלוחמים האיראנים בסוריה לשיא, כשאלה נשלחו כדי לסייע לצבא הסורי ולחזבאללה במערכה הקרקעית הגדולה בצפון-מערב סוריה. להערכת אמ"ן, באותו פרק זמן נמצאו בסוריה 2,500 לוחמים איראנים – חלקם מ'משמרות המהפכה' וחלקם מהצבא הסדיר. מאוחר יותר צומצם מספרם ל-1,500 איש – ייתכן עקב האבידות הרבות שנגרמו לכוחות האיראניים – ובאביב 2017 ירד מספרם לאלף חיילים. על אלה נוספים אלפי לוחמים מחזבאללה וכעשרת אלפים לוחמים מהמיליציות השיעיות, ובסך הכול מגיע מספרם לכעשרים אלף חיילים.⁶ עם זאת, בתחילת מאי 2017 הודיע מפקד כוחות היבשה של 'משמרות המהפכה' כי איראן תשלח "יועצים צבאיים" (דהיינו, לוחמים) נוספים לסוריה, כל עוד יהיה בכך צורך.⁷ הוא לא פירט אם אלה יהיו איראנים או אנשי חזבאללה והמיליציות השיעיות. לכוחות האיראניים, לחזבאללה ולמיליציות השיעיות האחרות נגרמו אבידות רבות, שמספרן עלה מאז תחילת המתקפה הקרקעית של הצבא הסורי באוקטובר 2015. יושב־ראש "קרן השהיד" האיראנית אמר בנובמבר 2016 שמספר ההרוגים בקרב הכוחות האיראניים בסוריה עולה על אלף, כשההערכה היא שמספר זה כולל את האבידות בקרב הכוחות האיראניים ובקרב אנשי המיליציה האפגנית והפקיסטנית, שהם תושבי איראן. כעבור שלושה חודשים אמר אותו יושב־ראש שמספר האבידות בקרב 'משמרות המהפכה' ומיליציות האפגנים והפקיסטנים הגיע ל-2,100.⁸ בין ההרוגים האיראנים נמנו עשרות רבות של קצינים, ביניהם בכירים בדרגות אלוף-משנה ותת-אלוף. ההרוגים האיראנים השתייכו ליחידות שונות של 'משמרות המהפכה', לכוחות הקרקע של הצבא הסדיר ולבסיג'. סביר להניח, שהמספר הרב יחסית של אבידות בקרב האיראנים והמיליציות השיעיות נבע מעצם הלחימה הקשה בסביבה עירונית, מאי-הכרת השטח ומבעיות של תיאום בין היחידות השונות.

ככל הנראה, המשטר האיראני מגלה רגישות למספר האבידות הרב. אישים הקשורים במחנה הרפורמיסטי באיראן כדוגמת ראש עיריית טהראן לשעבר, ע'לאם-חוסייין כרבאסצ', הסתייגו ממעורבותה של איראן בלחימה בסוריה, והמנהיג העליון חאמנהאי מתח ביקורת על עמדתם.⁹ גם העובדה שהלוחמים האיראנים

מהווים כ־10 אחוזים בלבד מכלל הלוחמים שאיראן שיגרה לסוריה למשימות לחימה עשויה ללמד שהמשטר האיראני מעדיף כי רוב האבידות ייפלו בקרב המיליציות השיעיות וחזבאללה. על רגישות זו יכולה ללמד גם הוצאת כמחצית הכוחות האיראניים מסוריה במהלך 2016, כשהמשך הלחימה הושאר בעיקר בידי חזבאללה והמיליציות השיעיות. יחד עם זאת, המשטר נוהג לפרסם את שמות ההרוגים ומבהיר כי מעורבותו בסוריה היא גם הגנה על איראן.

שיתוף הפעולה עם רוסיה

שיתוף הפעולה הצבאי עם רוסיה היה בעל חשיבות רבה לאיראן, מבחינה צבאית ומדינית. ביולי 2015 ביקר קאסם סולימאני במוסקבה, ובביקורו הוסכם בין הצדדים כי גם לרוסיה תהיה מעורבות צבאית בסוריה, בתיאום עם איראן ותוך חלוקת המשימות ביניהן. איראן קיבלה על עצמה להמשיך לנהל את הלוחמה הקרקעית, אולי משום שהיה לה ניסיון בתחום זה מתקופת מלחמתה נגד עיראק ומהניסיון של חזבאללה. רוסיה התמקדה בלוחמה אווירית, כנראה משום שהעדיפה לא להסתבך בלוחמה קרקעית, ומשום שחיל האוויר האיראני מיושן בצידו וחסר ניסיון מספיק. בעקבות סיכום זה הוקם חדר מבצעים משותף שכלל את נציגי איראן, רוסיה, הצבא הסורי וחזבאללה. שם תואמו הפעולות הצבאיות בין ארבעת השותפים, ובכללן ההתקפה באזור חלב.

אין ספק שהתקיפות האוויריות של חיל האוויר הרוסי שינו את המצב בשטח, הקלו את מלאכתם של הכוחות הסוריים ואת לוחמת הקרקע של האיראנים ובעלי בריתם, ובין השאר סייעו להכריע את הכף במערכה על חלב, מה גם שהרוסים לא נרתעו מתקיפה אווירית באזורים צפופי אוכלוסייה. איראן לא הפעילה תקיפות

אוויריות, אם כי הפעילה כלי טיס בלתי מאוישים תוקפים, וברור שהתקיפות הרוסיות הגדילו את מרחב הפעולה של כוחות הקרקע האיראניים. הסיוע האווירי הרוסי, עם כל חשיבותו, לא מנע אבידות ניכרות בצד האיראני, וברור שעקב התמקדותם של האיראנים בלוחמת קרקע, מאזן האבידות נטה בבירור לרעתם: לאיראנים ולבעלי בריתם היו מעל אלפיים הרוגים, בעוד מספר הנפגעים בין הרוסים היה מן הסתם נמוך מאוד.

אבל לשיתוף הפעולה עם רוסיה היו גם היבטים מדיניים. מצד אחד, שיתוף הפעולה עם מעצמת־על

חיזק את עוצמתה, את דימויה ואת כושר ההרתעה של איראן, הן כלפי יריביו של משטר אסד והן כלפי ארצות־הברית ובעלות בריתה באזור, מה גם שבסופו של דבר הפעולה המשותפת חילצה את משטר אסד מהמצוקה שבה נמצא, גם

איראן גילתה במהרה כי לרוסים יש יעדים ושיקולים שונים מאלה שלה לגבי עתידה של סוריה ומשטרה, וכי הם תפסו במהירות את מקומה כגורם המוביל והקובע

אם עתידו ויציבותו עדיין אינם מובטחים. מהצד האחר, איראן גילתה במהרה כי לרוסים יש יעדים ושיקולים שונים מאלה שלה לגבי עתידה של סוריה ומשטרה, וכי הם תפסו במהירות את מקומה כגורם המוביל והקובע לגבי ההתפתחויות בסוריה. אף על פי כן, למרות החשדנות הקיימת מזה דורות בין איראן לרוסיה, התועלת ההדדית הנובעת משיתוף הפעולה הצבאי והמדיני ביניהן לגבי המצב בסוריה עולה על החסרונות שבו.

תפיסת ההתערבות הצבאית האיראנית

ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה, כפי שהתפתחה מאז 2014, מהווה חידוש ושינוי משמעותיים בתפיסה ובהתנהלות האיראנית כלפי מדינות אחרות. איראן תחת המשטר האסלאמי מעולם לא שיגרה כוחות בסדר גודל כזה למדינות אחרות, ודאי למדינה שאין לאיראן גבול משותף עימה. העברת תגבורות ואספקה מצריכה מעבר דרך עיראק, ביבשה או באוויר, שעלול להוות בעיה בעתיד. יתר על כן, השימוש בכוחות הקרקע של 'משמרות המהפכה', ובמידה פחותה של הצבא הסדיר, מהווה אף הוא שינוי חשוב. עד כה נועדו 'משמרות המהפכה' להגנה על המשטר האיראני, לדיכוי תסיסה פנימית ולהגנה על איראן מפני התקפה אמריקאית או ישראלית, אם תתרחש. מאז סיום מלחמת עיראק-איראן לא הופעלו 'משמרות המהפכה' לחימה מחוץ לאיראן. גם כוחות הקרקע של הצבא האיראני הסדיר לא הוצבו כנראה באזורי לחימה מאז סיום מלחמת עיראק-איראן, והצבת כוחות מיוחדים של הצבא הסדיר לחימה בסוריה מציינת שינוי בייעודו ובמעמדו. בעבר השתמשה איראן רק בכוח 'אל-קודס' כדי לסייע לשותפיה בעיראק, בסוריה ובלבנון.¹⁰

ושינוי חשוב נוסף: גיוס המיליציות השיעיות הלא-איראניות לחימה בסוריה. גיוס חזבאללה לשם כך אינו מפתיע, שכן הארגון היה עושה דברה של איראן מאז הקמתו. החידוש הוא בגיוס המיליציות מעיראק, מאפגניסטן ומפקיסטן. מיליציות אלו חדשות יחסית, ובהן הוצבו קצינים מ'משמרות המהפכה' שהעלו את רמתן. מותר להניח שגיוסן לחימה אינו נובע ממצוקת כוח אדם. מדינה בת כ-75 מיליון איש כאיראן יכולה לגייס למיליציות כאלה כוח אדם איראני ככל שתמצא. אלא שאיראן מעוניינת לטשטש את היותה עמוד התווך של ההתערבות בסוריה, ובעיקר להדגיש שמאחורי ההתערבות עומד כלל המחנה השיעי באזור, ולא רק איראן.

היעד הבסיסי של ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה היה לסייע למשטר אסד להיחלץ מהמצוקה שאליה נקלע מאז 2012, לבסס את יציבותו ולשרוד. בעיני הצמרת האיראנית, לקשריה עם משטר אסד אין תחליף, ונפילתו תהווה ניצחון חשוב ליריביה – לארצות-הברית, לישראל, לערב הסעודית ולטורקיה. תוך שנתיים התברר לאיראן שמצבו המחמיר של המשטר מחייב לא רק מתן סיוע צבאי וכספי, אלא ההתערבות כוחות צבאיים במאבק הפנימי בסוריה במשימות לחימה. יתר על

כן, האיראנים הבינו שהקושי לבנות הסדר יציב בסוריה ולהבטיח את שרידותו של משטר אסד לטווח ארוך עלול לחייב את השארת הכוחות האיראניים בסוריה במשך תקופה ארוכה.

תוך כדי תהליך ההתערבות הבינו האיראנים, כנראה, שנוכחותם ופעילותם בשטח סוריה יכולה לסייע להשגת יעדים נוספים. ראשית, המעורבות בלחימה יכולה להעלות תרומה חשובה לשיפור יכולותיהם של הכוחות האיראניים. זרועות הצבא האיראני רכשו ניסיון רב בשמונה שנות המלחמה נגד עיראק. אולם מאז סיום המלחמה בקיץ 1988 לא היו הכוחות האיראניים מעורבים בפעילות צבאית, וניסיון המלחמה שלהם הלך ונשחק. יתר על כן, מאז שנות התשעים שמה איראן דגש על תוכניות הגרעין והטילים, תוך הזנחה מסוימת של הכוחות הקונבנציונליים. הסיבה לכך הייתה מחסור במשאבים כספיים לפיתוח היכולות הקונבנציונליות במקביל ליכולות הגרעין והטילים, אך נוסף עליה גם צמצום הצורך ביכולות אלו, בעקבות חיסול כוחה הצבאי של עיראק מאז כיבושה על ידי ארצות-הברית ב־2003. הזנחה זו התבטאה, בין השאר, בהפסקת החתימה על עסקאות נשק משמעותיות חדשות עם רוסיה מאז אמצע שנות התשעים, להוציא עסקת מערכת ההגנה האווירית S-300. ההתערבות בסוריה מאפשרת לאיראן לבחון את תורת הלחימה שלה, לאמן בלחימה חלק מכוחותיה שעד כה לא התנסו בכך כלל, להפעיל מסגרות שונות ולתאם ביניהן. כך, בלחימה בחלב תיאם חדר המבצעים המשותף את הלחימה

בין כוחות היבשה של 'משמרות המהפכה' והצבא הסדיר, הבסיג', חזבאללה והמיליציות השיעיות, וביניהם לבין חיל האוויר הרוסי והצבא הסורי. עבור איראן היה זה ניסיון חשוב בהפעלת כוחות במרחקים. תהליך שיפורן של היכולות הקונבנציונליות האיראניות יעלה שלב נוסף לאחר חתימת עסקת הנשק הגדולה בין איראן לרוסיה העומדת עתה על הפרק, ואשר תשדרג בעיקר את חיל האוויר האיראני.

שנית, ההתערבות בסוריה יכולה לתרום להחמרת האיום האיראני על ישראל – בעיקר באמצעות חזבאללה, על ידי חיזוק נוסף של יכולותיו הצבאיות והארכת החזית שלו מול ישראל מדרום לבנון לעבר רמת הגולן. מאחר

שישראל נוהגת לתקוף בסוריה שיירות המעבירות נשק וציוד רגישים לחזבאללה, בנתה איראן באזור חלב מפעל לייצור רקטות עבור חזבאללה, האמור לצמצם את תלותו של הארגון באספקת חימוש מבחוץ.¹¹

שלישית, היעד החשוב מכל אלה – איראן חותרת לנצל את נוכחות הכוחות הקשורים בה בסוריה ואת החלל שנוצר בשטח עם צמצום כוחו של דאע"ש

ההתערבות בסוריה יכולה לתרום להחמרת האיום האיראני על ישראל – בעיקר באמצעות חזבאללה, על ידי חיזוק נוסף של יכולותיו הצבאיות והארכת החזית שלו מול ישראל מדרום לבנון לעבר רמת הגולן

בסוריה ובעיראק כדי ליצור מרחב גדול שבו תשלוט ותפעיל את השפעתה, ואשר יקנה לה גישה למרכז סוריה, ללבנון ולים התיכון. מרחב זה, שבו שלט דאע"ש עד להתכווצות המשמעותית של השטחים שבידיו, מחבר את מזרח סוריה עם מערב עיראק. בשטחים אלה מתכוונת איראן ליצור שני מסדרונות מעבר מקבילים ממזרח למערב, מאיראן לים התיכון, שבהם תשלוט ודרכם תוכל להעביר כוחות, אמצעי לחימה וציוד לכיוון סוריה ולבנון ככל שיידרש. המסדרון הדרומי, כנראה העיקרי, אמור לחבר בין אזור בגדאד לאזור דמשק דרך אזור העיר הסורית אל-תנף, בקרבת משולש הגבולות עיראק-סוריה-ירדן. באזור אל-תנף נבנה בינתיים בסיס כוחות מיוחדים אמריקאי-בריטי, לצורך אימון וסיוע לכוחות מקומיים הקשורים בארצות-הברית. המסדרון השני, הצפוני, אמור לחבר בין אזורי מוסול שבעיראק ואֶרֶק שבסוריה.

אחת המטרות העיקריות של יצירת מרחב שליטה זה והמסדרונות שיעברו דרכו היא לאפשר גישה לאיראן ולשלוחיה לרמת הגולן, ובכך להרחיב באמצעות חזבאללה את החזית מול ישראל מדרום לבנון לרמת הגולן, עד לירמוק. לשם יצירת מרחב זה עלולה איראן להקים מיליציות שיעיות נוספות, ויש ידיעות שבכוונתה לכונן מערך מיליציות שיכלול עשרות אלפי לוחמים, אולי אף מאה אלף איש. איראן גם עשויה לבוא במגע עם ממשלת עיראק ועם מנהיגים כורדים בעיראק ובסוריה, כדי שאלה יקבלו בהסכמה את התוכנית האיראנית.¹² יצירת מרחב זה אמורה לסייע לאיראן גם לייצב את משטר אסד, למנוע מכוחות מקומיים הקשורים בארצות-הברית להתבסס במזרח סוריה ולהרחיב את השפעתה בעיראק. יצירת מרחב השליטה והגישה מאיראן לכיוון הים התיכון יכולה להתחבר לרעיון שאיראן תבקש לקבל בסיס ימי בחופי סוריה. הרעיון הועלה בפומבי על ידי רמטכ"ל הצבא האיראני בדצמבר 2016, שאמר כי איראן עשויה לבנות בסיסים ימיים בסוריה ובתימן. הדברים הוצגו על ידי הרמטכ"ל כאפשרות ולא כתוכנית קונקרטית, וסגן מפקד 'משמרות המהפכה' הכחיש במארכס 2017 שבכוונת איראן להקים נמל בלאד'קה שבסוריה, וכי איראן אינה מעוניינת בבסיס בלאד'קה.¹³ בעיקרון, סביר להניח שאיראן אכן מעוניינת בשירותי נמל בחוף הסורי. אלה יקנו לה זרוע ימית קבועה בים התיכון וקיום נוכחות צבאית בקרבת ישראל, תוך יצירת איום והרתעה כלפיה במצב של עימות ביניהן. נוכחות כזו תאפשר לאיראן להעביר אמצעי לחימה וציוד אחר לחזבאללה, מבלי להיות תלויה במעבר יבשתי או אווירי דרך סוריה, עיראק או טורקיה, וכן לשמש לצורכי מודיעין. מצד שני, איראן אינה מזדרזת לפעול בכיוון זה כל עוד נמשכת הלחימה בסוריה, אך בעיקר כל עוד אין לה מענה לבעיה העיקרית הקשורה בצעד זה: הקמת בסיס כה מרוחק ומנותק מתחומי איראן, שיכולת ההגנה עליו בעייתית, תחשוף את כוחותיה במקום לפגיעה מצד יריביה במצב של עימות.¹⁴

בניית מרחב ההשפעה האיראני במערב עיראק ומזרח סוריה והמסדרון לכיוון הים התיכון היא בעייתית עבור איראן. תוואי המסדרון עובר אומנם בשטח שבו יש לאיראן בעלי ברית: אגפו העיראקי נשלט חלקית על ידי מיליציות שיעיות עיראקיות וממשלת עיראק, הנתונות להשפעה איראנית, ואגפו הסורי נשלט חלקית על ידי כוחות הקשורים במשטר אסד, ובכללם חזבאללה. אולם הבעיות הקשורות ביצירת המסדרון מאפילות כנראה על הסיכויים הטמונים בו. חלק ניכר מהמסדרון יעבור דרך כורדיסטן הסורית, והכורדים הסורים קשורים בארצות-הברית ומתנגדים לחדירת המיליציות השיעיות לשטחם.

משמעותית הרבה יותר היא עמדתו של הממשל האמריקאי. ממשל טראמפ כבר סימן את איראן כאיום מרכזי במזרח התיכון, כשאחד מביטוייו העיקריים הוא פעילותה האזורית. שר ההגנה האמריקאי, ג'יימס מאטיס, הודיע שארצות-הברית מפעילה מאמץ למנוע מאויב אחר – במשתמע איראן – לחזור לשטחים שפוננו על ידי דאע"ש, והזהיר את המיליציות השיעיות לבל יתקרבו לגבול בגזרת אל-תנף. ואכן, מאז מאי 2017 נעשתה אל-תנף לאחד המוקדים לעימותים מזוינים בין חיל האוויר האמריקאי לבין המיליציות השיעיות וצבא סוריה. עימותים אלה נוגעים לשליטה באזורי מפתח בדרום-מזרח סוריה, העשויים לשמש את המסדרון מעיראק לסוריה. ארצות-הברית מצידה משקיעה מאמץ ליצירת רצף טריטוריאלי בשליטת הכוחות הקשורים בה, שייצור חיץ שיעבור מצפון לדרום, מטורקיה דרך מזרח סוריה ועד גבול ירדן. במסגרת זו תקפו כוחות אמריקאים באזור אל-תנף שיירה ממונעת של המיליציות והפילו כלי טיס בלתי מאויש איראני או שניים, וכן הפילו מטוס סורי שתקף כוח כורדי ליד א-רק.¹⁵

משמעויות

מבחינתה של איראן, הפעלת הכוחות האיראניים והמיליציות השיעיות במשימות לחימה בסוריה היא מקרה מבחן חשוב. הכוחות האיראניים ששוגרו לסוריה לא היו גדולים באופן יחסי, והמיליציות השיעיות שנלוו אליהם לא היו מנוסות מספיק בלחימה, להוציא את חזבאללה. אבל המפתח לעתידם הוא באיזו מידה רואה המשטר האיראני את הניסוי כמוצלח, וההצלחה לחלץ את משטר אסד מהתמוטטות ולשפר את מצבו נתפסת כנראה בעיני המשטר האיראני כתוצאה חיובית. ואומנם, הכוחות האיראניים והשיעיים שילמו מחיר לא מבוטל באבידות, אך בנוסף לשינוי במצב המשטר הסורי הם צברו ניסיון חשוב בהפעלת כוחות ובלחימה, ויצרו סיכוי – שצריך עדיין להיבחן – ליצירת מרחב שליטה והשפעה במרחב שבין איראן לים התיכון. אם אכן כך רואה המשטר האיראני את תוצאות המבחן, הוא עלול להמשיך לבנות כוח התערבות ממוסד וגדול יותר, בעקבות הלקחים שיילמדו והצרכים שייווצרו בעתיד.¹⁶

ההתערבות האיראנית בסוריה נעשתה בנסיבות מיוחדות במינהן. שרידותו של משטר אסד חשובה לאיראנים יותר מזו של כל משטר אחר, ולכן היה חשוב לה להתערב בלחימה ולשלם מחיר באבדות. הכוחות האיראניים והשיעיים שוגרו לסוריה גם כדי להילחם בדאע"ש, שגם ארצות-הברית ומדינות אחרות מבקשות לפגוע בו. תרמו לכך גם ההזדמנות שנוצרה לשתף פעולה בלחימה עם רוסיה ולנסות להגביר את האיום על ישראל. שיקולים כאלה לא ייווצרו בהכרח במשברים שיתפתחו במדינות אחרות, ולכן אין להסיק מהמקרה הסורי שאיראן תמהר להתערב צבאית גם במדינות אחרות, אלא במקרים מיוחדים, אם בכלל. אבל עצם בניית כוח התערבות גדול ומאמץ איראני לבנות מרחב שליטה והשפעה בין איראן לים התיכון – אם אלה יתממשו – צריכים להדאיג ולהציב אתגר למדינות שונות ובהן ארצות-הברית, ישראל, טורקיה, ערב הסעודית ומצרים, מה גם שאיראן כבר בנתה כושר הרתעה באמצעות מערך הטיילים הגדול שלה. ועדיין קיימת אפשרות, בנסיבות שייווצרו סיכונים לאינטרסים איראניים חשובים, שאיראן תפעיל כוח כזה במדינות כגון עיראק, לבנון או תימן.

ההצלחה האיראנית אינה מובטחת. בסוריה יכולות לחול התפתחויות שישנו את התמונה לרעת האיראנים. הכוונה האיראנית לבנות מרחב השפעה ושליטה במזרח סוריה-מערב עיראק כבר נתקלת בצעדי נגד צבאיים מצד ארצות-הברית. גם ממשלות עיראק וטורקיה, גורמים שיעיים עיראקיים או הנהגת הכורדים בעיראק עשויים לסרב לשתף פעולה עם איראן, ולהקשות עליה במאמציה לעצב את מערב עיראק כחלק ממרחב ההשפעה שלה.

התרחיש החשוב מכל אלה הוא האפשרות של עימות צבאי בין ארצות-הברית לאיראן. ארצות-הברית כבר פגעה ביחידות איראניות או במיליציות השיעיות במזרח סוריה ובצפונה, והזהירה את איראן לבל תחדור לאזורים שנשלטו על

ידי דאע"ש. מנגד נמסר ששר ההגנה האמריקאי ובכירים בצבא האמריקאי מסתייגים מהרחבת העימות, אלא אם כן איראן תפגע בכוחות האמריקאיים. איראן מצידה טרם הגיבה על התקיפות והאזהרות האמריקאיות, ייתכן כי משום שלהערכתה הרחבת העימות תהיה לרעתה. בזירה פועלת גם רוסיה, שכנראה תומכת בצעדים האיראניים, ואף הודיעה שתפיל כל מטוס שיטוס ממערב לפרת, אך לא ברור עד כמה תרחיק לכת וספק אם תפעל נגד מטוסים

שרידותו של משטר אסד חשובה לאיראנים יותר מזו של כל משטר אחר, ולכן היה חשוב לה להתערב בלחימה ולשלם מחיר באבדות

אמריקאיים, כשבכך תסתכן בהידרדרות. במצב מורכב זה, האפשרות הסבירה יותר היא שארצות-הברית תמשיך לפגוע בכוחות איראניים או שיעיים, במצבים שלדעתה אלה יסכנו את כוחותיה.

לבסוף, ההתערבות הצבאית האיראנית בסוריה והשלכותיה מציבות מאזן מורכב של סיכונים וסיכויים בפני ישראל. מצד אחד, הימצאות כוחות איראניים ושיעיים בסביבה קרובה לישראל ובניית כוח התערבות על ידי האיראנים יוצרות סיכונים הידרדרות בין איראן לישראל. חשוב לא פחות, חזבאללה עלול להציב סיכונים מוגדלים בפני ישראל. אומנם בשלב הנוכחי אין לחזבאללה כנראה עניין בעימות עם ישראל, משום שעיקר מאמציו מופנים לזירה הסורית והוא ספג בה אבידות ניכרות. אולם, הוא רכש ניסיון לחימה רב ויכולת להפעיל מסגרות גדולות מבעבר כתוצאה מהמעורבות בסוריה. הסיכון מצד חזבאללה יגבר אם יעלה בידו לבנות, בעזרת איראן, חזית רחבה יותר נגד ישראל, שתשתרע מדרום לבנון לתוך רמת הגולן. מהצד האחר, הימצאות כוחות איראניים בקרבת ישראל יכולה לחשוף אותם לפגיעה מצד ישראל במצב של עימות. גם גישתו הנוקשה של ממשל טראמפ כלפי איראן יכולה לסייע לישראל, בעיקר כשהוא רואה בפעילותה האזורית של איראן את אחת הסכנות החמורות הנובעות ממנה. אם איראן אכן תפתח תפיסה ויכולות חדשות של התערבות צבאית, יגבר גם האינטרס המשותף והעניין בהידברות בין ישראל לבין מדינות אחרות באזור, המודאגות מהגישה האיראנית.

הערות

- 1 Paul Bucala, "Iran's New Way of War in Syria", The Institute for the Study of War, Washington, D.C., February 2017, <https://www.criticalthreats.org/analysis/irans-new-way-of-war-in-syria>
- 2 שם.
- 3 Hanin Ghaddar, "Hezbollah Losing Its Luster Under Soleimani", *Policywatch* 2766, The Washington Institute for Near East Policy, February 22, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/hezbollah-losing-its-luster-under-soleimani>
- 4 Farzin Nadimi, "Iran's Afghan and Pakistani Proxies: In Syria and Beyond?", *Policy Analysis* 2677, The Washington Institute for Near East Policy, August 22, 2016, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/irans-afghan-and-pakistani-proxies-in-syria-and-beyond>
- 5 **מבט לאיראן**, 7 במאי – 21 במאי 2017, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין.
- 6 בן כספית, "מול פני הכאוס הסורי: בכירי אמ"ן חושפים מה מתרחש מעבר לגבול", **מעריב**, 28 באפריל 2017, http://www.maariv.co.il/journalists/Article-582721?utm_source=mivzak&utm_medium=cpc&utm_campaign=start
- 7 Iran says will send more military advisors to Syria: IRGC Commander", PressTV, May 2, 2017, <http://www.presstv.ir/Detail/2017/05/02/520333/Iran-Syria-IRGC-Ground-Force-Mohammad-Pakpour-advisors>
- 8 **מבט לאיראן**, 26 בפברואר – 12 במארס 2017, מרכז המידע למודיעין ולטרור על שם אלוף מאיר עמית במרכז למורשת המודיעין.

- 9 **מבט לאיראן**, 23 באפריל – 7 במאי 2017.
- 10 Paul Bucala and Frederick Kagan, "Iran's Evolving Way of War: How the IRGC Fights in Syria", The Institute for the Study of War, Washington, D.C. March 24, 2016, <https://www.criticalthreats.org/analysis/irans-evolving-way-of-war-how-the-irgc-fights-in-syria>
- 11 **מבט לאיראן**, 1 ביולי – 17 ביולי 2016.
- 12 Ehud Yaari, "Iran's Ambitions in the Levant", *Foreign Affairs*, May 1, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-05-01/irans-ambitions-levant>
- Jonathan Spyer, "Why Eastern Syria Is Essential to Containing Iran", *The Jerusalem Post*, May 26, 2017, <http://www.meforum.org/6717/eclipsing-caliphate-the-fight-for-eastern-syria>
- 13 **מבט לאיראן**, 12–26 במארס 2017.
- 14 אפרים קם, "כוונת איראן לבנות בסיסים ימיים בסוריה ובתימן", **מבט על**, גיליון 879, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 בדצמבר 2016, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/04/879-Kam.pdf>
- 15 אודי דקל, "שתי וערב: המרוץ לעיצוב סוריה ביום שאחרי 'המדינה האסלאמית', **מבט על**, גיליון 943, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 ביוני 2017, <http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/06/943-3.pdf>
- 16 Paul Bucala and Frederick Kagan.